

12. **Архів ІН.** – Ф. 1. – Оп. 2. – Од. зб. 408. Арк. 36.
13. **Булашев Г.** Український народ у своїх легендах релігійних поглядах та віруваннях. – К.: 1992. – С. 319.
14. **Архів ІН.** – Ф. 1. – Оп. 2. – Од. зб. 408. Арк. 51, 58.
15. **Файник Т.** Християнські ритуальні дії народного майстра при будівництві житла в українських Карпатах кінця XIX – початку XX століть. // Народознавчі зошити № 1-2, 2003. – С. 129.
16. **Байбурин А.К.** Жилище в обрядах – С. 73.
17. **Байбурин А.К.** Жилище в обрядах – С. 74.
18. **Вінценз Ст.** На високій полонині. – С. 91.
19. **Іванов.** Народные обычаи, поверья, приметы, пословицы и загадки, относящиеся к малорусской хате. (Материалы для характеристики мирозерцания крестьянского населения Купенского уезда). – Харьковской обл., 1889, вып. 3. – С. 42-43.

УДК 746.7:008 "18-19"

*Доц. О.Я. Федина, канд. мистецтвознавства –
Львівська національна академія мистецтв*

ОБРАЗ "ДЕРЕВА ЖИТТЯ" В АНСАМБЛІ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДНОГО КОСТЮМА КІНЦЯ XIX – ПОЧАТКУ XX СТ.

Світоглядні ідеї, пов'язані з універсальною моделлю світу, образом Світового дерева, зокрема, зумовлюють ансамблеве вирішення традиційного українського народного костюма. Метою і змістом останнього є творення образу нової ідеальної Людини, відповідної до образів Природи та Всесвіту. Символізм і метафоричність, мальовничість і декоративність – визначальні риси ансамблю українського народного вбрання кінця XIX – початку XX ст.

Ключові слова: образ, Дерево життя, світогляд, традиції, ансамбль, одяг.

Doc. O.B. Fedyna – Lviv National Academy of Arts

The Tree of Life as an image in Ensemble of Ukrainian Traditional Folk Costume at XIX and early XX cc.

The ideas of world outlook in connection with omniscient model of the Universe, with image of World Tree in particular, make dependent on the idea of ensemble solution for Ukrainian traditional folk costume. The aim and contents of last is creation of image for a new ideal Human, the image correlated to ones of Nature and Universe. Symbolism and metaphorical styling, colourfulness and decorativeness are determinant features inherent in ensembles of Ukrainian traditional folk dresses at the late XIX and early XX cc.

Keywords: image, Tree of Life, world outlook, traditions, ensemble, dress.

Проникнення в образний світ ансамблю українського народного костюма кінця XIX – початку XX ст. – важливе завдання як для дослідників, так і проєктантів одягу, з огляду на актуальність нового синтезу традицій та дизайну в сучасному культурному просторі України. Висвітлення основних, складових цієї проблематики, зокрема, в її культурологічному зрізі, є метою нашого дослідження.

Теоретичним питанням вивчення українського народного костюма, як феномена культури присвячено чимало праць історико-етнографічного та мистецтвознавчого характеру як у минулому, так нині (О. Потебня, Ф. Вовк, Я. Головацький, О. Сумцов, П. Чубинський, В. Щербаківський, П. Богатирьов, К. Матейко, Г. Маслова, Т. Ніколаєва, М. Білан і Г. Стельмахук, О. Коровицький і З. Тканко та ін.). Народний костюм розглядався, передусім, як об'єкт ет-

нічної історії народу, атрибут традиційної побутової культури, або як певна естетична цінність – система композиційних зв'язків форми, крою та декору складових частин комплексу (чи ансамблю) одягу тощо.

Ритуалізований характер виготовлення окремих видів народного одягу (збережений до початку ХХ ст.), їх семантичне значення в повсякденному житті (пояс, шапка, сорочка та інші) й зокрема, сакральне – в святковій та обрядовій звичаєвості (присутність космогонічних мотивів у структурі головних уборів, прикрас, оздобленні одягу тощо), а відтак і сам ансамбль святкового (весільного) народного костюма, дають підстави розглядати його як річ і символічний образ водночас. У цьому контексті, ансамбль українського народного костюма кінця ХІХ – поч. ХХ ст. постає перед нами як деяка захована сутність, виражена не в системі формальних зв'язків, а в образно – змістовній єдності різних елементів і частин художньої цілісності (за М. Некрасовою) [1].

Методологічна проблема дослідження образного змісту українського народного костюма як і творів народного мистецтва загалом є проблемою осягнення сутності картини світу прадавньої людини, її світоуявлення, світовідчуття, світосприйняття. Народна картина світу ґрунтується на системі художніх архетипів та фундаментальних образів. Під архетипами, у сучасній науці, розуміють найбільш загальні, базові міфологічні мотиви, висхідні схеми світоуявлень, які вважаються загальнолюдськими [2]. Однією з таких універсальних є Вісь Світу та її варіанти: Світове Дерево, Хрест, Гора, Храм, Дім тощо.

Унікальним поміж них і найбільш поширеним, зокрема, в українському народному мистецтві є символ Світового Дерева (Дерево Рода, Дерево Життя, Райське дерево, Дерево пізнання, Триблаженне дерево, тощо). Його традиція, на думку окремих учених, зародилася в культурі Месопотамії в доісторичні часи, звідти поширилась у країни Заходу [3].

Світове Дерево представляє космогонічну структуру (тернарно-тетрарну – в просторі та циклічну – в часі), вселенські принципи та реалії (космо – і антропогенез, бінарну опозиційність буття, космологічну ієрархійність), найважливіші екзистенційні цінності людини і суспільства (ідеї Істини, Краси, Добра тощо). Власне схема Світового Дерева містить в собі систему "міфопоетичних" космотворчих числових констант (від 1 до 12). Дванадцять, як образ повноти і є числом Світового Дерева. Образ повноти не як завершеності, а повноти як цілісності структурно – еволюційного процесу світобудови, як поєднання лінійного (вертикальний аспект) і циклічного (горизонтальний аспект) розвитку, як єдності вічного та становлюваного [4].

Висока духовна значимість символу Світового Дерева як родового архетипу зумовила стійкість традицій його зображення в мистецтві різних народів, у розмаїтті жанрів мистецтва та форм національного вираження. Зокрема, в усній народній творчості українців та інших народів збереглося чимало найдавніших легенд, казок, переказів, колядок, в яких змальовано яскравий емоційно-насичений, метафоричний образ Дерева: "воно росте на верху небесної нави, в царстві богів, а віттями сягає додолу. По цьому дереву бігає з землі на Небо білка й приносить Богові звістки з землі. На ньому ростуть золоті яблука, а з листя капає запашна роса, а з коріння б'ють джерела золоте

та срібне". Це один з найбільш поширених переказів у Європі [5]. У давньоукраїнських народних оповіданнях та космогонічних колядках зберігся до наших днів і такий опис: "А посереді Раю Дерево Животное, еже есть божество, і приближається верх того дерева до Небес. Дерево то златовидно в огненній красоті, воно покриває віттями весь Рай, імієть же листя от всіх дерев, і плоди тоже. Исходить от него сладкое благоуханіє (пахощі), а от кореня єго текуть млеком і медом 12 источников" [6].

Символічний, художній образ Світового Дерева, народжений міфологічним мисленням прадавньої людини, послужив могутнім творчим імпульсом для численних його інтерпретацій в українському народному мистецтві, творенні предметно – просторового середовища. Як вселенський, багатозначний символ, він посідає центральне місце серед орнаментальних мотивів чи не всіх видів народного декоративно-ужиткового мистецтва аж до початку ХХ ст. й, насамперед, в екстер'єрі та інтер'єрі народної хати (настінний розпис, рушники, килими, посуд, меблі, одяг тощо). Кожному з них притаманні свої художні, стилістичні та технологічні засоби виразності.

Поміж численних мотивів Дерева Життя в декорі вишиваних та тканих виробів, особливої уваги дослідників костюма заслуговують його антропоморфні інтерпретації – стилізовані зображення жінки-дерева (Великої Богині, Праматері, роже(а)ниць тощо). Ці образи – універсальне вираження жіночого начала на знаковому рівні. Їх антропоморфність є втіленням двох сутностей – Богині-Матері та Світового дерева, свідченням взаємозв'язку. Вони допомагають глибше збагнути ідею гармонійної єдності Людини та Всесвіту, сутності буття.

У творенні образів (знаків, символів) виявляється свобода мислення. Творчо опановуючи довколишній світ, людина його антропоморфізує, тобто переносить на ті чи інші явища властивості свого фізичного Я, як вищої і первинної суб'єктивної цінності і як носія цілої системи таких самих первинних та основних змістів (за О. Габричевським) [7]. Мікрокосм творить макрокосм.

"Коло ковніра – [ясний] зорки,
На пазушках – ясний місяць,

А у полах – сиви голубки " – співається в давній космогонічній колядці [8]. Виразною тут є триярусна вертикальна структура Світового Дерева – своєрідної моделі світу і людини.

"Як на роду написано" – говориться в українському народному прислів'ї. Так, на чистому, білому тлі сорочки, свити, кожуха, безрукавки, хустки (як і на білій поверхні стіни (печі), на білому полі рушника) у вигляді монокомпозицій та орнаментованих смуг, стилізованих гілок, квітів і листочків тощо, закодована інформація про Людину, Рід, Народ, Природу, Космос, Всесвіт тощо. Гілками одного дерева, за своїм образним, стилістичним та конструктивним вирішенням, сприймаються, зокрема, доросла, підліткова та дитяча свити українців Рогатинщини (фонд одягу музею ІН НАН України). Три фантазійні, ніби розквітлі галузки (трилисок) у поєднанні з орнаментованими смугами становлять основу їх системи декорування. Мотив Дерева Життя є часто домінуючим в оздобленні спинки традиційного верхнього одягу або на його полах [9].

Символічний образ Світового Дерева (Дерева Життя, Райського дерева) виявляється й у структурі та декорі головних уборів українців як жіночих, так і чоловічих. Зокрема, поширеними в Україні були весільні вінки з чіткою тридільною композицією [10]. Наприклад, на Гуцульщині (с. Високогори Верховинського р-ну), складовими обрядового вінка нареченої слугували: металеве "чільце", широкий, пишно декорований різноколірними стрічками обруч та "уплітки", розташовані на тім'ї голови, у формі двох кілець. Архітектоніка головного убору, обумовлювалася, очевидно, універсальним принципом: низ – середина – верх.

Крону квітучого дерева, що "має листя від усіх дерев і плоди тоже. Ісходить от него сладкое благоуханіє (пахощі)" нагадує багатий, пишний, укладений з різноманітних квітів та зілля, барвистий вінок українки. Вінки прикрашали не тільки різноманітними живими квітами, але й штучними, надзвичайно фантазійними, часто позолоченими (позліткою), підкреслювали його казковість. Зокрема, блискучий позолочений барвінковий вінок, як символічний знак і виразна декоративна прикраса в структурі головного убору нареченої, надавав її образу особливого емоційного звучання. Позолочений барвінковий вінок, як символ Сонця, означав ідею Світла, Вогню, Життя тощо. За своїм художнім вирішенням, він ніби перегукувався з образом Райського дерева: "Древо то златовидно в огненній красоті".

Подібним ідейним змістом характеризуються й "висотні" вінки, поширені в костюмі українців на Буковині, Гуцульщині, Покутті, Західному Поділлі, а також Львівщині [11]. Створені з гілок, квітів та листя (трави), вони ніби імітували Дерево, що "покриває віттями весь Рай" або "приближається верх того дерева до небес".

У комплексі головних уборів кінця XIX – поч. XX століть виразною є й символіка птахів, що "стерезуть райське дерево в Небі". Вона виявляється в образі різноманітного, багатоколірного (пофарбованого) пір'я, зокрема, в оздобленні весільних вінків (чоловічих та жіночих).

Символ Дерева Життя та космогонічні мотиви присутні й у вигляді жіночих прикрас, відомих з давньоукраїнських часів (колти, сережки, підвіски, чільця тощо). Деякі з них, у трансформованому вигляді, збереглися в структурі обрядових уборів голови кінця XIX – початку XX ст.

У контексті сказаного вище, ймовірною видається думка про те, що в основі образного вирішення складових частин українського народного костюма (сорочки, верхнього одягу, комплексу головних уборів і прикрас та ін.), їх ансамблевої єдності лежать світоглядні ідеї, пов'язані з образом Світового Дерева (Дерева Життя, Райського дерева тощо). Тому характерними рисами ансамблю українського народного костюма є символізм та метафоричність, декоративність та мальовничість, казковість.

Подібно до того, як мала форма твориться за законами великої, так присутність символічного образу Дерева Життя (Світового Дерева) в формі та декорі компонентів костюма набуває нової якості в їх ансамблевій єдності. Твориться образ нової (ідеальної) Людини, відповідний образу Природи та Всесвіту.

За твердженням давніх тлумачів Біблії, Дерево Життя, розташоване в центрі Раю, і є метою повернення досконалої (преображеної) людини в Едем; воно знаходиться поза добром і злом [12].

Література

1. Некрасова М.А. Проблема ансамбля в декоративном искусстве// Искусство ансамбля. Художественный предмет – интерьер – архитектура – среда/ Сост. М.А. Некрасова. – М.: Изобраз. искусство, 1988. – С. 14.
2. Жидков В.С., Соколов К.Б. Вказ. прац. – С. 248.
3. Щербаківський В.М. Українське мистецтво: Вибрані неопубліковані праці/ Упоряд. В. Ульяновський. – К.: Либідь, 1995. – С. 163.
4. Василькова В.В. Синергетика и архетипические коды социальной организации// Синергетическая парадигма. Нелинейное мышление в науке и искусстве. – М.: Прогресс-Традиция, 2002. – С. 260.
5. Іларіон, митрополит. Дохристиянські вірування українського народу: Іст. – реліг. моног. – К.: АТ "Обереги", 1992. – С. 56.
6. Вказ. прац.
7. Габричевський А.Г. Одежда и здание// Морфология искусства. – М.: Аграф, 2002. – С. 408.
8. Войтович В.М. Українська міфологія. – К.: Либідь, 2002. – С. 98.
9. Кульчицька О.Л. Народний одяг західних областей України. – К.: Вид-во АН УРСР, 1959. – Табл. 37.
10. Вказ. прац. – Табл. 4, 9, 15.
11. Стельмащук Г.Г. Традиційні головні убори українців. – К.: Наук. думка, 1993. – С. 218.
12. Власов В.Г. Большой энциклопедический словарь изобразительного искусства. В 8 т, т. 2. – СПб.: Лита, 2001. – С. 825.

УДК 712.253.

Ст. викл. Т.В. Федяй – НЛТУ України

ПЕЙЗАЖНА ЛІРИКА ТА ЗОБРАЖЕННЯ ДЕРЕВ У ТВОРЧОСТІ ВІДОМИХ МИТЦІВ

Характеристика і аналіз творчої подачі дерев у пейзажах видатних українських, російських, французьких майстрів живопису та графіки. Висвітлено особливості стилістичних напрямків та розвитку живопису.

Ключові слова: пейзажі, лірики, художники, колористика, пластика, стиль.

Senior teacher T.V. Fediay – NUFWT of Ukraine

Landscape lyric poetry and image of trees in creation of the known artists

There has been done the analysis of creative presenting of the trees in the landscapes of the prominent Ukrainian, Russian and French masters of painting and graphic arts. There where depicted some special features of the stylistic trends in the painting art development.

Keywords: kinds of the nature, lyrics, artists, color, plastic, style.

Напевно, в світі немає людини, яка б не спробувала зобразити чи описати дерево. Воно завжди займало достойне місце у творчості поетів, художників, живописців, графіків, скульпторів, архітекторів. Дерево є однією з найважливіших часток нашого життя, помічаємо ми це чи ні. Дерево оточене природнім середовищем, але вирізняється з нього і є однією з найпривабливіших натур усіх часів і народів. Від перших наскельних малюнків до сьогодні бачимо захоплення деревом як натурою. Наприклад, ще в епоху Відродження